

(Ne)vidljive niti sećanja
(In)visible Threads of Memory
Fijet e (Pa)dukshme të kujtesës

artpolis
art and community center

acd
alternativni centar
za devojke

KVINNA
KVINNA

(Ne)vidljive niti sećanja
(In)visible Threads of Memory
Fijet e (Pa)dukshme të kujtesës

Naslov/Titulli/Title:

(Ne)vidljive niti sećanja

(In)visible Threads of Memory

Fijet e (Pa)dukshme të kujtesës

Za izdavača/Botuesi/Publisher:

Alternativni centar za devojke

Qendra Alternative për Vajza

Alternative girls' center

Prevod/Përkthimi/Translation:

Teuta Gaxha

Fatmirja Muratoviq

Dizajn/Dizajni/Design:

Isidora Žarković

Štampa/Shtypi/Print:

Copy studio

Urednica/Redaktore/Editor:

Branka Blizanac

Tiraž/Tirazhi/Circulation:

Kruševac, 2025.

Sadržaj

Predgovor
Baka
Olga Petković (rođena Krstić)
Slobodanka: priča o mojoj babi
Nadžije Bega Zuka
Nurije Kalaba Ljika
Baba Nada
Turkane Vetmi – moja baka (s majčine strane)
Dušanka Dimitrijević (rođena Bogić) 1914–1996.
Amanet
Umesto zaključka

Tabela e përmbajtjes

Parathënie
Gjyshja
Ollga Petković (e lindur Krstić)
Slobodanka: Historia e gjyshes sime
Naxhije Bega Zuka
Nurije Kallaba Lika
Gjyshja Nada
Tunkane Vetmi është gjyshja ime (nga ana e nënës)
Dushanka Dimitrijeviq (e lindur Bogiq) 1914–1996
Amaneti
Në vend të një përfundimi

Table of content

Preface
Grandmother
Olga Petković (née Krstić)
Slobodanka: priča o mojoj babi
Naxhije Bega Zuka
Nurije Kallaba Lika
Grandmother Nada
Turkane Vetmi – My Grandmother (on My Mother's Side)
Dushanka Dimitrijevic (born Bogic) 1914–1996
Entrustment
Instead of a conclusion

SERBIAN

PREDGOVOR

Feministička prolećna škola je edukativni program koji se organizuje od 2014. godine u saradnji dveju organizacija, **Alternativnog centra za devojke** iz Kruševca i **Artpolis centra za umetnost i zajednicu** iz Prištine.

Škola predstavlja jedno raskršće, mesto susreta mladih aktivistkinja sa teritorija Kosova* i Srbije, na kome one o izgradnji i održavanju mira promišljaju kroz feminističke perspektive, razmenjuju znanja, razbijaju predrasude i grade međusobne odnose.

Do sada je u program uključeno preko 220 mladih aktivistkinja, a za potrebe njihovog umrežavanja i daljeg organizovanja nakon svršetka programa otvorena je platforma za mrežu alumnistkinja.

Kada se sve sabere, uspomene nas učesnica ispisaće brojne stranice ličnih i zajedničkih istorija. Za sebe znam da one počinju jednim važnim prijateljstvom a završavaju se najprostijim zaključkom – kada se žene okupe, magija se stvara.

Deo te magije poneće sa sobom jedna od naših zajedničkih inicijativa pokrenuta tokom Feminističke prolećne škole održane 2021. godine, (Ne)zaboravljene: ženski rodoslovi. Zapitale smo se šta sve nose ženske linije naših rodoslova, koji deo istorije je upisan u postojanja naših pretkinja, i na kraju – koliko toga mi danas pamtimo. Na održanim radionicama pribeležile smo priče o pojedinačnim pretkinjama i/ili rodoslove u nekoliko generacija žena koja naša sećanja čuvaju.

Pred vama su niti tog sećanja, nekad toliko kratke da sećanja tek naziremo, a nekad toliko jake da su deo naših osnova, i teret i snaga istovremeno. Neka njihova ukrštenja započnu tkanje jedne zajedničke ženske istorije.

Branka Blizanac

BAKA

Često sam je pitala o svom životu i o pričama kojih se sećala pre udaje, i uvek mi je bilo čudno koliko ih je malo. Ali sada razumem – ona je u mojim godinama već imala devetoro dece. Tada su i život i mogućnosti bili drugačiji.

Sećam se da mi je jednom ispričala kako su joj u opštini promenili godinu rođenja, učinili je starijom, samo da bi joj prekinuli školovanje. Sa koliko je sete pričala o tome, s tugom u očima... Tada sam je pitala da li je želela da nastavi školovanje. Odgovorila mi je da jeste, ali nije imala kako – morala je da se posveti pripremi miraza.

Odlučili su da je vere kada je imala šesnaest godina, i to ne sa nekim koga je poznavala. Njen brak bio je dogovoren između porodica – dakle, bila je udata za mog deku, a njen brat se oženio sestrom mog deke. Dakle, razmena.

Baka je sada u poznim godinama, boluje od Alchajmerove bolesti, i sva sećanja, sve priče koje ponavlja, potiču iz školskih dana i njenog detinjstva.

Mislim da te priče, te male deliće prošlosti, ja danas proživljavam u svojoj svakodnevnicu – baš onako kako bi ona volela.

OLGA PETKOVIĆ (ROĐENA KRSTIĆ)

Radila je u Prištini kao medicinska sestra na infektivnom odeljenju u gradskoj bolnici. Kada je moj deda, njen muž, otišao iz Prištine da bi našao novi smeštaj za porodicu u Obrenovcu, pored Beograda, '80. ili '81. godine zbog početka etničkih tenzija na Kosovu, Olga je ostala zajedno sa troje dece (među kojima je moja mama), svi maloletni, u Prištini naredne tri godine, do '83. Ne znam kako joj je bilo. Sada više ne mogu da je pitam jer nije više živa. Prodalili su svoj stan u Prištini, i preselila se sa decom u Obrenovac, u stan u kojem su onda odrastali i njena deca i unuci (među njima i ja). Radila je puno. Znala je mnogo ljudi i voleli su je.

SLOBODANKA: PRIČA O MOJOJ BABI

Majka moje majke, moja baba, zvala se Slobodanka. Iako njeno ime znači “sloboda”, slobode nije bilo puno u njenom životu.

Završila je četiri razreda osnovne škole u selu u kom je živela, a mnogo kasnije je naknadno u večernjoj školi završila još četiri. Sa osamnaest godina imala je dečka za koga je htela da se uda, ali su je roditelji udali za mog dedu, tada momka iz najimućnije seoske porodice.

Njegovi roditelji su je prosili jer su primetili da je jako vredna, a žena je tada bila u jednom seoskom domaćinstvu posmatrana kao još jedan radnik u kući. Što više radnika, to bolje. I stvarno, moja baba je ceo svoj život bila vredna, stalno zauzeta i užurbana, ali joj se to izgleda nije isplatilo. Udala se za mog dedu pod pritiskom roditelja, koji su joj govorili: „Prose te iz najbogatije kuće, a ti hoćeš da se udaš za onog“, misleći na njenog dragog, „nemaju ni (zaprežna) kola“ naglašavajući koliko je njegova porodica siromašna. Par dana nakon sklapanja braka, moj deda je otišao u vojsku, gde je proveo oko godinu i po dana. Moja baba je za to vreme ostala da živi i radi u kući njegovih roditelja. Dve godine nakon što se vratio, moja baba je rodila prvo dete, žensko, moju majku, a dve godine nakon toga rodila je drugo, muško dete. Moj deda se zaposlio u kamenolomu i tada su on i moja baba počeli da grade svoju kuću u drugom selu koje je bilo udaljeno dva sata hoda uzbrdo, po kamenitom predelu, od njihovog rodnog sela. U tu kuću su se preselili kada je moja majka imala oko četiri godine, ali bez nje.

NURIJE KALABA LJIKA

Moja baka se zove Nurije. Moja baka, Nurije Kalaba Ljika, rođena je u siromašnom selu, sa mnogim ekonomskim teškoćama, ali sa veoma velikodušnim ljudima, koji su se od početka bavili turizmom, građevinarstvom i trgovinom.

Bila sam i još uvek sam impresionirana njenim blagim, mirnim i stoičkim portretom, istovremeno, bore na njenom licu, iako izgleda veoma mlado, su bore koje izražavaju uzastopnu patnju.

Gledajući njen životni ciklus, patnju, predrasude koje su stvorene protiv nje, društvene stereotipe koje je pretrpela i pre svega odgajanje tri devojčice sama, često razmišljam o ugnjetavanju koje se čini devojčicama, ženama, meni, u patrijarhalnom društvu, koje osuđuje lik žene, ako ne rodi sina, koji se i dalje smatra velikim bogatstvom u porodici. Gde postoji sredstvo procene koje pokazuje koliko vredi.

Često je pitam o njenom detinjstvu, jer me zanima da čujem i razumem uzroke koji su doveli do njene utrnutosti, kako fizičke tako i duhovne. Od detinjstva mi je pričala da ju je ujela zmija i da njena porodica nije ni čula za njenu patnju. Kasnije je udata za porodicu čiji je dom njen otac odredio, i na kraju je bila prezirana celog života, jer je rodila tri ćerke.

Međutim, njen glas je ostao glas koji se ne čuje.

NURIJE KALABA LJIKA

Moja baka se zove Nurije. Moja baka, Nurije Kalaba Ljika, rođena je u siromašnom selu, sa mnogim ekonomskim teškoćama, ali sa veoma velikodušnim ljudima, koji su se od početka bavili turizmom, građevinarstvom i trgovinom.

Bila sam i još uvek sam impresionirana njenim blagim, mirnim i stoičkim portretom, istovremeno, bore na njenom licu, iako izgleda veoma mlado, su bore koje izražavaju uzastopnu patnju.

Gledajući njen životni ciklus, patnju, predrasude koje su stvorene protiv nje, društvene stereotipe koje je pretrpela i pre svega odgajanje tri devojčice sama, često razmišljam o ugnjetavanju koje se čini devojčicama, ženama, meni, u patrijarhalnom društvu, koje osuđuje lik žene, ako ne rodi sina, koji se i dalje smatra velikim bogatstvom u porodici. Gde postoji sredstvo procene koje pokazuje koliko vredi.

Često je pitam o njenom detinjstvu, jer me zanima da čujem i razumem uzroke koji su doveli do njene utrnutosti, kako fizičke tako i duhovne. Od detinjstva mi je pričala da ju je ujela zmija i da njena porodica nije ni čula za njenu patnju. Kasnije je udata za porodicu čiji je dom njen otac odredio, i na kraju je bila prezirana celog života, jer je rodila tri ćerke.

Međutim, njen glas je ostao glas koji se ne čuje.

Mislim da je njeno ime, Nuriye, koje ću podeliti na NUR = svetlost, njena svetlost koja je prešla na moju majku, da bi doprla do mene, kako bih mogla da promenim i prekinem ovaj ciklus tišine tokom godina. Nepravde, patnje, tihi trenuci tokom njenog života ne bi trebalo da ostanu smrtonosna tišina, već da se ovo promeni kroz svest, svest o prošlosti, ali hrabrošću i pobunom za budućnost.

Jer ja neću biti jedna od njih, ali ja sam ta koja ima moć da ovu tišinu i bol transformiše u hrabrost i pobunu...

Ja sam ta koja će prekinuti patnju i duhovni teret prethodnih generacija moje porodice.

Ardita Redža

BABA NADA

Kažu da – nada poslednja umire... ali ne i moja baba Nada!

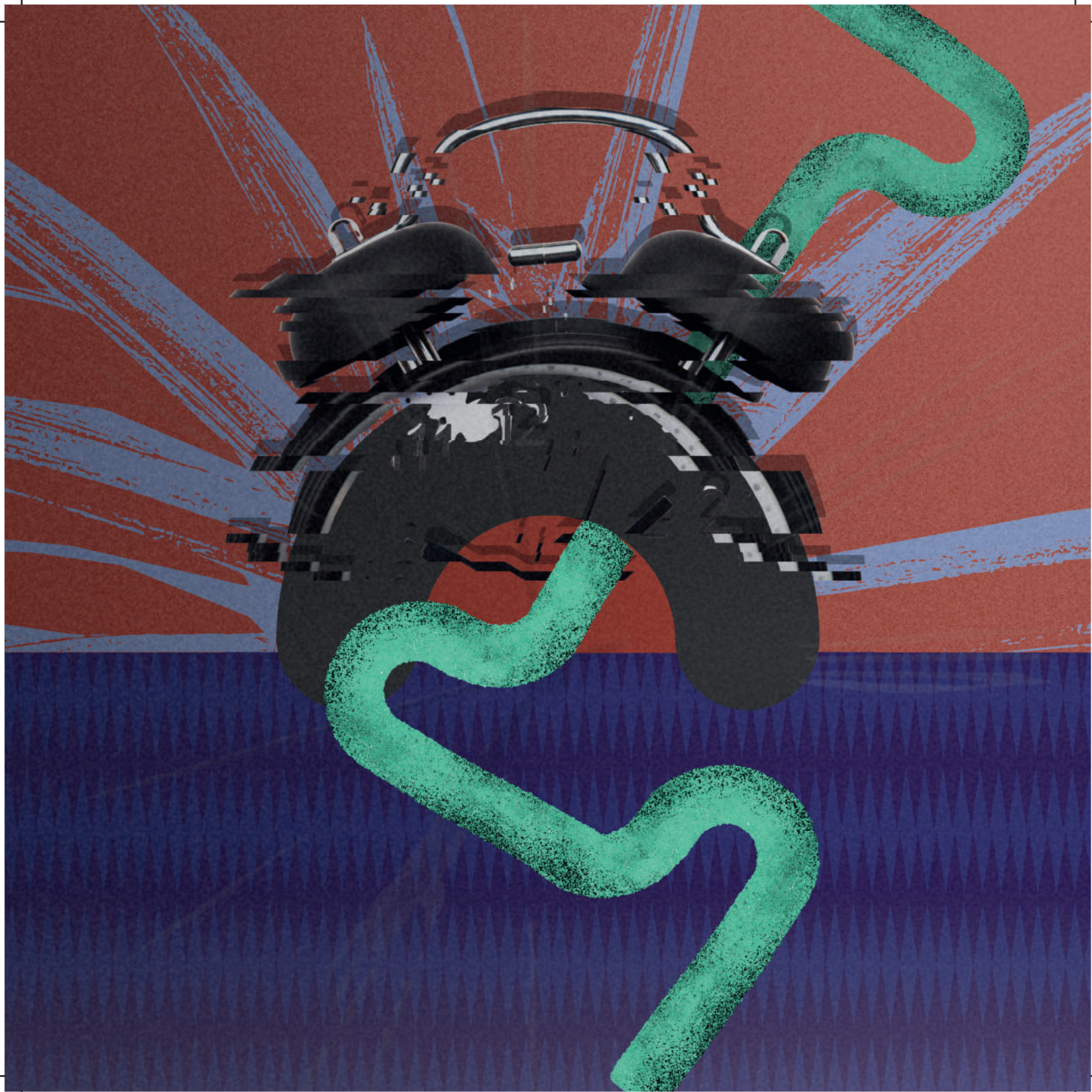
Više života i snage leži u iskustvu i bivstvovanju te žene, nego u mojoj mladosti. Divim joj se, mada sam svesna da mnoge svoje "crte" upravo je odredio njen gen, njeni saveti i njena ljubav.

Ko je baba Nada Marković? Udala se... ili su je udali u to neko vreme – kada su roditelji birali dobre prilike za svoje ćerke. Kada su ih upoznali i kada se udala – Nada je bila devojčurak od svega šesnaest godina, dok je moj deda bio poprilično stariji od nje... ali... voleli su se i poštovali, to su njene priče pune ljubavi... mnoge od njih je pretvorila u pisana dela, u poeziju i kratku prozu... Znam da je završila osnovnu školu, ali nisam sigurna do kog razreda. Rodila je sina i ćerku i posvetila je ceo svoj život porodici – kao majka, domaćica, poljoprivrednica... negujući ručne radinosti i tradiciju. Nakon smrti dede... ova gospođa je dodatno živnula.

Za života gospodina-dede, ona je objavila svoju knjigu o vezu i tradiciji sa svojom poezijom. Ona je tu poeziju pisala iz srca, vidno i osetno iz ljubavi prema životu, svojoj deci, uloge majke, supruge, devojke-ljubavnice. Delovalo je da prkosi svima koji ne veruju u njenu umetnost, strast ka vezu, međutim ona postaje poznata i prepoznata i nagrađena za svoj posvećen rad za očuvanje tradicije. Sajmovi, festivali, vašari, deo turističke ponude, saradnja sa školama, udruživanje sa drugim ženama, razmena konca, deljenje tezge...

Nakon smrti deke, gospođa Nada je dobila dodatna krila da nesebično ostavi pečat, dakle trag - misleći na pokolenja koja dolaze, kako bi očuvala ručni rad od zaborava. Nije do škole tj. obrazovanja, ali je do svesti da svako malo, slatko i voda, tradicionalni lekovi, mudra reč, domaći kolači, sve što je učinila u svom životu - učinila je sa velikom ljubavlju i vizijom...

I trebalo bi da je vidite sada... svaki petak na terapiji=hemioterapiji... žilavija nego ikad, borkinja za tradiciju, ali i ženska prava... puno priča i života jer prkosi svima koji nisu verovali u nju i njena nadanja... jer Nada umire poslednja, ali ova NADA će nadživeti večnost.

TURKANE VETMI – MOJA BAKA (S MAJČINE STRANE)

Moja prva sećanja na baku vezana su za vreme kada se ona brinula o meni – kada je vezla tradicionalna platna i moju odeću, kada je pravila rođendanske torte, kada smo zajedno gradile „tvrđave“ i pravile lutke od platna, i kada sam išla u gradsku biblioteku da bih joj donosila omiljene knjige (u Mitrovici), jer sada živi u Đakovici – preselila se zajedno sa dedom.

Uvek me je učila da sačuvam duševni mir... Naše razgovore i danas prevodi moja majka s turskog na albanski i obrnuto (iako baka zna albanski, ona je Turkinja). ... Međutim, ona nikada nije bila „samo žena u kući“...

Radila je u Trepči kao finansijski direktor. Znam da je svakog dana presedala dva autobusa da bi stigla na posao, a istovremeno se brinula o velikoj porodici. Znam i da je izgubila posao u vreme bivše Jugoslavije.

Mislim da je razvila neku vrstu amnezije – zaboravljanja stvari izazvanog traumom – a kind of amnesia, forgetting things out of trauma – ali verujem da je sada dobro.

Kad god je posetim, uvek se obraduje i sa mnom podeli mnoštvo priča.

DUŠANKA DIMITRIJEVIĆ (ROĐENA BOGIĆ) 1914–1996.

Dušanka Dimirijerić (rođena Bogić) bila je moja prabaka. Izgubila je oca na solunskom frontu. Budući da je on bio jedino dete mojih čukun-čukun dede i babe, sa mojom prabakom započinje naš ženski rodoslov. Trajaće sve do 2011. godine kada sam ja dobila sina.

Dušankin život je obeležilo nekoliko tragedija. Nakon smrti oca, koga nikada nije upoznala, odgovajali su je baba i deda. Bila je vesela devojčica, kasnije mlada žena kojoj su baka i deka pružali veliku ljubav. Završila je nekakvu „radničku školu“, koliko sam shvatila, bila je to škola koja je opismenjivala žene, ali primarni fokus je bio da ih opremi veštinama za život domaćice. Bila je verena, ali joj je verenik, student medicine, preminuo od tuberkuloze. Nakon njegove smrti, nije bila zainteresovana za brak. Udala se kao „starija devojka“ sa 23 godina, za mog pradedu, koji je bio šumar, poreklom iz Prokupija, dosta stariji od nje. Imao je već jedan brak za sobom i decu.

Moja baka se rodila 1938. Drugu ćerku je dobila 1945. godine, Tragedija koja je obeležilo njen život dogodila se 1962. godine. Njena druga ćerka, Verica, izašla je sa društvom jednog letnjeg popodneva da se malo provoza Dunavom u čamcu. Jedan momak je u šali bacio vodenu zmiju u čamac i nastupila je panika i pometnja. Čamac se prevrnuo i moju baba-tetku udario u glavu. Samo je potonula. Pronašli su je kasnije sa rumunske strane HE Đerdap. Ovaj događaj je obeležio njen život već čitavu porodicu. Moja mama i tetke odrastale su uz strah od Dunava. Mama ni danas ne pliva.

Osim što je slika baba-tetke Verice, krupni kadar vrlo lepe mlade žene sa kikom, visila na zidu prababine kuće, znala sam o njoj vrlo malo. Kada sam odrastala, činilo mi je da je tragedija daleko iza. Tek kada sam odrasla odrasla, tetka mi je ispričala kako je Dušanka imala problema sa alkoholom nakon ćerkine smrti. Bilo mi mi teško da razmišljam o tome kako je stigmatu doživela kao žena, koja je tugu pokušala da udavi u alkohol.

Moje detinjstvo bilo bi siromašno da nije bilo Dušanke. kada sam se ja rodila, alkoholizam je bio daleka prošlost, Bila je uvek tu ta mene, nežno me odgajala, vodila u vrtić, pričala mi strašne i smešne priče.

Bila je duhovita, volela je da smišlja „priče“ ponekad, brzog jezika i britke misli, kada je preminula 1995. godine, sećam se da nisam osetila ništa. Bila je to prva sahrana kojoj sam prosustvovala. Sećam se kako sam se pitala šta to nije u redu sa mojim osećanjima. Pet dana nakon njene smrti, otvorili smo njenu kuću. Osetila sam kako sve miriše na nju i otvorila se fontana. Narednih dana nisam prestajala da plačem.

AMANET

Pesnikinja Vitomirka Trebovac u svojoj pesmi Devojčici opisala je jednu devojčicu „koja ima ustreptalo srce i drhtave usne pred nepravdom” u kojoj vidim i malu sebe, onu koja će postati feministkinjom.

Put do feminizma počinjao je tim jednostavnim osećajem nepravde i potrebom da se protiv nje borim, ali ga je istinski izgradila politička svest o prošlosti, ženskoj istoriji borbe. Kada mislim na tu istoriju, mislim i o meni najbližijem njenom delu – ženama koje stoje iza mene i čije priče nosim svuda sa sobom, uz srce, da mi daju snage i hrabrosti onda kad mi ih ponestane.

Mama nije išla na fakultet iako je htela, nije bilo novca, nije bilo mogućnosti. Njena majka nije bila pismena. Potpisivala se palcem, a radila je teške nadničarske poslove kako bi iškolovala svoju decu. Jedna od maminih baka, moja prabaka, bila je žena kojoj je porodica nastradala u Drugom svetskom ratu, jer je bila udata za partizana – ona sama prkosna i borbena, učinila je sve da zaštiti svoju decu i kasnije je svojoj unuci pričala živopisne priče o zbegovima u šume, o surovosti rata i težini preživljavanja, ali uvek uz isticanje značaja antifašističke borbe.

Ako pogledam unazad – sve generacije žena pre moje majke vodile su slične živote, žrtvovala su se za porodice, i u toj žrtvi posebno cenile potencijal školovanja i pismenosti iako je mnogima od njih upravo to i bilo uskraćeno.

Danas znam da svoj život živim zahvaljujući njima, a da ga oblikujem ne spram onoga kako su one svoje živote proživele, već onako kako su one mogle za mene da ga izmaštaju – na fakultetu, sa drugaricama, pobunjena i ponosna, voljena i svoja. Borbu delimo, to su mi ostavile u amanet.

UMESTO ZAKLJUČKA

Za inicijativom *(Ne)zaboravljene: ženski rodoslovi i Feminističkom prolećnom školom* ostaju sećanja, jaka, slaba, povezana, razvezana – upravo onakva kakva odgovaraju tokovima ljudskih života. U ovoj publikaciji ostaće ocrtane njihove početne niti.

One će svedočiti ne samo o ličnim porodičnim istorijama, prošlostima koje pamtimo, već i našim sadašnjim realnostima, onim koje su sećanjima diktirale oblik i kraj. Ovde zapisana, sećanja ostaju jednako izvor i o sadašnjosti koliko i o prošlosti, i služe kao niti koje ih povezuju.

Na kraju, upućujemo poziv i vama, našim čitateljicama i čitaocima, da pogledate u svoje ženske rodoslove, i probate da uhvatite niti sećanja vaših prethodnica.

ALBANIAN

PARATHËNIE

Shkolla Pranverore Feministe është një program edukativ që është organizuar që nga viti 2014 në bashkëpunim midis dy organizatave, Qendrës Alternative për Vajza nga Krushevc i dhe Qendrës Artpolis për Art dhe Komunitet nga Prishtina.

Shkolla përfaqëson një udhëkryq, një vend takim për aktivistet e reja nga territoret e Kosovës dhe Serbisë, ku ato mendojnë për ndërtimin dhe ruajtjen e paqes përmes perspektivave feministe, shkëmbejnë njohuri, thyejnë paragjykimet dhe ndërtojnë marrëdhënie të ndërsjella.

Deri më tani, më shumë se 220 aktiviste të reja janë përfshirë në program, dhe për nevojat e rrjetëzimit të tyre dhe organizimit të mëtejshëm pas përfundimit të programit, u hap një platformë për rrjetin alumni.

Kur gjithçka të mblidhet, kujtimet e neve pjesëmarrësve do të shkruajnë faqe të shumta me histori personale dhe të përbashkëta. Unë e di për vetë se ato fillojnë me një miqësi të rëndësishme dhe përfundojnë me përfundimin më të thjeshtë – kur gratë bashkohen, krijohet magjia.

Një pjesë e asaj magjie do të përçohet nga një nga nismat tona të përbashkëta të nisura gjatë Shkollës Pranverore Feministe të mbajtur në vitin 2021, (Të Pa)Harruara: Gjenealogjitë e Grave. Ne pyetëm veten se çfarë mbartin linjat femërore të gjenealogjive (prejardhjeve) tona, çfarë pjesë të historisë është shkruar në ekzistencën e paraardhësve tanë dhe së fundmi – sa kujtojmë sot. Në punëtoritë e mbajtura, ne regjistruam histori rreth paraardhësve individualë dhe/ose gjenealogjive në disa breza grash që ruajnë kujtimet tona.

Përpara jush janë fijet e asaj kujtese, ndonjëherë aq të shkurtra sa mund t'i shohim vetëm kujtimet, dhe ndonjëherë aq të forta sa ato janë pjesë e themeleve tona, njëkohësisht barrë dhe forcë. Le të fillojnë kryqëzimet e tyre thurjen e një historie të përbashkët të grave.

Branka Blizanac

GJYSHJA

Shpeshherë e kam pyetur mbi jetën e saj dhe tregimet që ajo i kujtonte para martesës e çdo here më është duk qudi se si të pakta ishin ato. Por tani e kuptoj se si në moshën që sot e gëzoj unë ajo ishte nënë e 9 fëmijëve, e gjithë jeta e mundësitë ishin ndryshe.

Më kujtohet se si ajo më ka thënë se në mënyrë për t'i ndërprere shkollimin të njejtës në komunë asaj i kan shtuar më shumë vite se ajo ishte më të vërtetë e sa me mall e tregonte ajo e sytë plot trishtim, e pata pyet se ai do të donte të vazhdonte me shkollimin mu përgjigj që po por nuk kishte se si të vazhdonte sepse i është dashtë të vazhdoj me përgatitjen e qejzit.

Në moshën 16 vjeçare vendosen ta fejonin dhe jo më dikë që ajo e njihte, martesa e saj ka qenë marrëveshje në mes familjarve, pra ajo dhe vëllau i saj kan qenë të martuar për gjyshin edhe motren e tij pra ndërrim. Gjyshja në moshën e saj që sot e gëzon është me sëmundjen Alzheimer (të harresës) dhe të gjitha kujtimet e saj pra historitë që ajo i përseritë janë të shkollës dhe jetës saj femijore.

Mendoj që me ato histori e copëza të vogla të saj, përditshmëria ime e rijeton me zgjidhje që ajo do i donte!

OLLGA PETKOVIQ (E LINDUR KRSTIĆ)

Ka punuar në Prishtinë si infermiere në departamentin e infektologjisë, në spitalin e qytetit. Kur gjyshi im, burri i saj, u largua nga Prishtina, në vitin '80 ose '81, për të gjetur strehim të ri për familjen e tij për shkak të fillimit të tensioneve etnike në Kosovë, në Obrenovac, pranë Beogradit, Olga qëndroi me tre fëmijët e saj (përfshirë nënën time), të gjithë të mitur, në Prishtinë për tre vitet e ardhshme, deri në vitin 1983. Nuk e di si u ndje ajo atëherë. Nuk mund ta pyes tani, sepse nuk është më gjallë. Ata shitën apartamentin e tyre në Prishtinë dhe ajo u zhvendos me fëmijët e saj në Obrenovac, në apartamentin ku po rriteshin fëmijët dhe nipërit e mbesat e saj (përfshirë edhe mua). Ajo punoi shumë. Ajo njihte shumë njerëz dhe ata e donin.

SLOBODANKA: HISTORIA E GJYSHES SIME

Nëna e nënës sime, gjyshja ime, quhej Slobodanka. Edhe pse emri i saj do të thotë "liri", liria nuk ishte shumë e pranishme në jetën e saj.

Ajo përfundoi katër vite të shkollës fillore në fshatin ku jetonte, dhe shumë më vonë mbaroi edhe katër vite të tjera në shkollën e mbrëmjes. Në moshën 18-vjeçare kishte një të dashur për të cilin dëshironte të martohej, por prindërit e saj e martuan me gjyshin tim, atëherë një djalë nga familja më e pasur e fshatit. Prindërit e tij e kërkonin për martesë sepse vunë re se ajo ishte shumë punëtore, ndërsa një grua atëherë në një shtëpi fshati konsiderohej si një punëtore shtesë në shtëpi. Sa më shumë punëtore, aq më mirë.

Dhe me të vërtetë, gjyshja ime gjithë jetën e saj ishte punëtore, gjithmonë e zënë dhe e nxituar, por duket se kjo nuk i solli shumë përfitime. Ajo u martua me gjyshin tim nën presionin e prindërve, të cilët i thonin: "Po të lypin nga shtëpia më e pasur, dhe ti do të martohesh me atë", duke iu referuar të dashurit të saj, "ata nuk kanë as një karrocë (me kuaj)," duke theksuar sa e varfër është familja e tij.

Disa ditë pas martesës, gjyshi im shkoi në ushtri, ku kaloi rreth një vit e gjysmë. Gjyshja ime atë kohë mbeti të jetojë dhe të punojë në shtëpinë e prindërve të tij. Dy vjet pasi u kthye, gjyshja ime lindi fëmijën e parë, një vajzë, nënën time, dhe dy vjet më vonë lindi fëmijën e dytë, një djalë.

Gjyshi im u punësua në një gurthyes dhe atëherë filluan të ndërtonin shtëpinë e tyre në një fshat tjetër, i cili ishte dy orë ecje nëpër kodër, në një terren shkëmbor, larg nga fshati i tyre i lindjes. U zhvendosën në atë shtëpi kur nëna ime ishte rreth katër vjeçe, por pa të. Ata e lanë atë te gjyshërit e saj (prindërit e gjyshit tim) për kujdes dhe e vizitonin rrallë. Vëllain e saj e morën me vete të jetojë me ta. Pse — nuk dihet. Një nga arsyet ishte mungesa e kohës, duke pasur parasysh që gjyshi im punonte në gurthyes, gjyshja ime bënte të gjitha punët e shtëpisë, dhe të dy punonin barabar në bujqësi.

Nëna ime u kthye të jetojë me ta kur filloi shkollën, rreth shtatë vjeç. Nga perspektiva e nënës sime, prindërit e saj kishin shumë punë dhe pak kohë për t'u marrë me fëmijët.

Megjithatë, gjyshja ime ruajti vëllain e madh në fshat, ndërsa nëna ime, atëherë nënë vetushqyese, punonte dy punë në qytet për të mbajtur veten dhe fëmijën. Gjyshja ime vdiq në moshën 61-vjeçare nga një aneurizëm dhe kurrë nuk arriti të dalë në pension apo të ketë pushim.

NAXHIJE BEGA ZUKA

Naxhije Bega Zuka është gjyshja ime e dajve.

Ajo ka qenë flokë kuqe, pikalosse, me flokë të gjatë, e bardhë shumë, e urtë, e zgjuar. Gjyshja ka qenë mjeke tradicionale, ajo i ka shëruar disa patologji, sëmundje, eshtrat e thyera, dorën apo këmben e ndryshur, e shumë të tjera ndërlikime. Familja e saj përbëhej nga 6 vajza dhe dy djeme.

Edhe pse vet shëruese, vdiq nga një sëmundje shumë e re duke lënë nënën time në moshën 25 vjeçare.

NURIJE KALLABA LIKA

Gjyshja ime quhet Nurije. Nëndaja ime apo gjyshja, Nurije Kallaba Lika, ka lindur në një fshat të varfër, me shumë pamundësi ekonomike , por me njerëz shumë bujarë, të cilët që në fillesat e veta merreshin me turizëm, ndërtimtari dhe tregëti.

Më ka bërë dhe ende më bën përshtypje portreti i saj i butë, paqësor e stoik në të njëjtën kohë, rrudhat e fytyrës, edhe pse duket shumë e re, janë rrudha që shprehin vuajtjet e njëpasnjëshme.

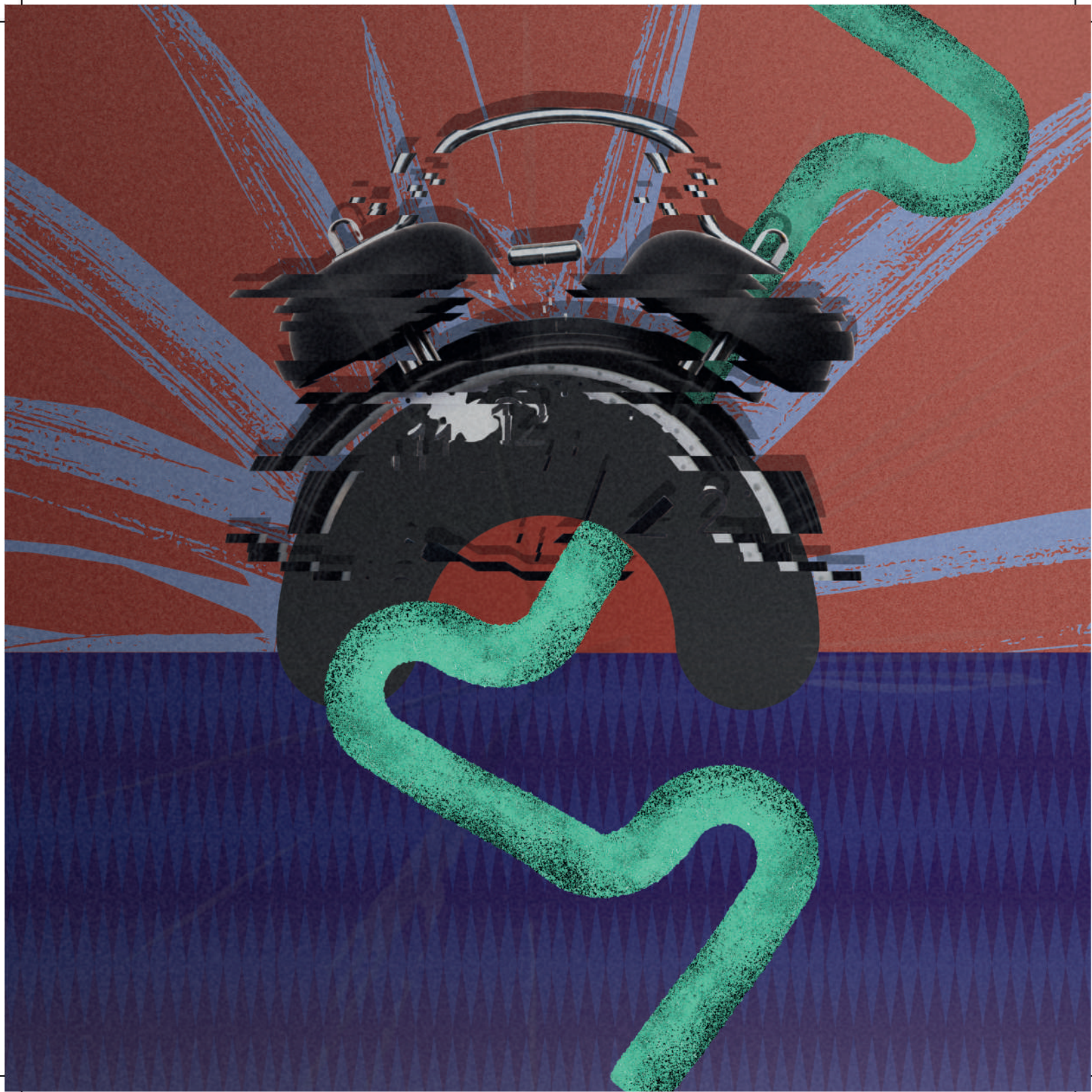
Duke parë ciklin e saj të jetës, vuajtjet, paragjykimet që i janë bërë, stereotipet shoqërore që i ka duruar dhe mbi të gjitha rritjen e tri vajzave të vetme, reflektoj shpesh mbi shtypjen që iu bëhet vajzave, grave, mua, në një shoqëri patriarkale, e cila e dënon figurën e gruas, nëse ajo nuk lindë një djalë, që ende sot konsiderohet një oges i madh në familje. Ku bëhet mjet vlerësimi që tregon sa vlen.

E pyes shpesh mbi fëmijërinë e saj, sepse më intereson të dëgjoj dhe të kuptoj shkaqet se kanë çuar në mpirjen e saj, si fizike ashtu dhe shpirtërore. Që më fëmijëri ajo më ka treguar se është kafshuar nga gjarpri dhe familja e saj as që ka dëgjuar për vuajtjet e saja. Më vonë e kanë martuar me një familje, për banim e të cilës ka vendosur babai i saj dhe ka përfunduar duke u përbuzur gjithë jetën, sepse kishte lindur tri vajza.

Megjithatë, zëri i saj ka mbetur një za që nuk dëgjohet. Unë mendoj se emri i saj, Nuriye, që unë do ta ndaja në NUR = dritë, është drita e saj që ka kaluar te nëna ime, për të mbërritur tek unë, në mënyrë që unë të ndryshoj dhe të këpusë këtë cikël heshtjeje përgjatë viteve. Padrejtësitë, vuajtjet, momentet e heshtura përgjatë jetës së saj të mos mbetet një heshtje vdekatare, por ta ndryshojë këtë nëpërmjet ndërgjegjësimit, vetëdijës për të kaluaren, por me guximin dhe rebelimin për të ardhmën.

Sepse unë, nuk do të jem njëra nga ato, por unë jam ajo që kam fuqinë për ta transformuar këtë heshtje dhe dhembje në guxim dhe rebelim ... Traumata kolektive Jam unë ajo, e cila do të këpusë vuajten dhe zvarritjen shpirtërore të gjeneratave paraardhëse të famijës sime.

Ardita Rexha

GJYSHJA NADA

Thonë se shpresa vdes e fundit... por jo gjyshja ime Nada!

Më shumë jetë dhe forcë qëndron në përvojën dhe sakrificën e asaj gruaje sesa në rininë time. E admiroj, megjithëse jam e vetëdijshme se shumë nga "tiparet" e saj u përcaktuan saktësisht nga gjeni i saj, këshillat dhe dashuria e saj.

Kush është gjyshja Nada Markoviq? Ajo u martua... por u martua në një kohë kur prindërit po zgjidhnin mundësi të mira për vajzat e tyre. Kur u takuan dhe kur ajo u martua – Nada ishte një vajzë 16-vjeçare, ndërsa gjyshi im ishte shumë më i madh se ajo... por ata e donin dhe e respektonin njëri-tjetrin, këto janë historitë e saja plot dashuri... ajo i shndërroi shumë prej tyre në vepra të shkruara, në poezi dhe prozë të shkurtër... E di që mbaroi shkollën fillore, por nuk jam e sigurt se në çfarë klase. Ajo lindi një djalë dhe një vajzë dhe ia kushtoi tërë jetën familjes së saj – si nënë, shtëpiake, fermere... duke kultivuar artizanat dhe traditat. Pas vdekjes së gjyshit të saj, kjo zonjë u bë edhe më e gjallë...

Saishte zoteriu gjyshi gjallë, ajo botoi librin e saj mbi lidhjen dhe traditën me poezinë e saj. Ajo e shkroi atë poezi nga zemra e saj, dukshëm dhe prekshëm nga dashuria për jetën, fëmijët e saj, rolin e nënës, bashkëshortës, vajzës, të dashurës. Ajo dukej se sfidonte të gjithë ata që nuk besonin në artin e saj, pasionin që lidh... megjithatë, ajo bëhet e famshme dhe njihet e shpërblehet për punën e saj të përkushtuar për të ruajtur traditën.

Panaire, festivale, pjesë e ofertës turistike, bashkëpunimi me shkollat, bashkimi me gra të tjera, shkëmbimi i fijeve, ndarja e një tezge... pas vdekjes së gjyshit të saj, Znj. Nada mori krahë shtesë për të lënë pa interes një gjurmë, pra një gjurmë - duke menduar për brezat që do të vijnë, në mënyrë që të ruajë artizanatin nga harresa. Nuk ka të bëjë me shkollim, apo arsimin, por ajo është e vetëdijshme se çdo gjë e vogël, ëmbëlsira dhe ujë, ilaçe tradicionale, fjalë mençurie, ëmbëlsirat e gatuar, gjithçka që investoi në jetën e saj - investoi me dashuri dhe vizion të madh...

Dhe duhet ta shihni tani... çdo të premte në terapi - kimioterapi... më e fortë se kurrë... një luftëtare për traditën, por edhe për të drejtat e grave... plot histori dhe jetë sepse ajo sfidon të gjithë ata që nuk besuan tek ajo dhe shpresat e saj... sepse Nada (Shpresa) vdes e fundit, por kjo grua NADA do të zgjasë përjetësinë!

TUNKANE VETMI ËSHTË GJYSHJA IME (NGA ANA E NËNËS)

Memoriët e mia të para me të janë koha kur ajo përkujdesej për mua, kur qëndiste pëlhura tradicionale apo robat e mia, kur përgatiste tortat e ditëlindjes kur ndërtonim "fortesa" nga pëlhura të ndryshme dhe kukullat dhe kur shkoja në bibliotekë të qytetit për t'i marrë librat e saj të preferuar për t'i lexuari (në Mitrovicë) sepse tani ajo jeton në Gjakovë sepse janë shpërngulur bashkë me gjyshim. Gjithmonë më ka mësuar si të ruaj qetësimë shpirtërore... dhe bisedat tona ende ndonjëherë i përkthem nëna ime nga turgishtja në shqip dhe anasjelltas edhe pse ajo di shqip por është turke).

Gjithsesi, ajo nuk ishte vetëm "aja grua"..

Punonte në Trepçë si drejtoreshë e financave; dhe e di që i ndryshonte dy autobusa për të shkuar atje dhe ndërkohë kujdesej për një familje të madhe... dhe e di që e kishin dëbuar nga puna në kohën e ish-Jugosllavisë.

Mendoj që kishte "develop a kind of amnesia, forgetting things out of trauma" për besoj që është më mirë tami.

Sa herë që shkoj ta vizitoj, gjithmonë gëzohet dhe ende ndanë tregime të shumta me mua.

Alsea Ymeri

DUSHANKA DIMITRIJEVIQ (E LINDUR BOGIQ) 1914-1996

Ajo ishte stërgjyshja ime. Ajo humbi babanë e saj në frontin e Selanikut. Meqenëse ai ishte fëmija i vetëm i stërgjyshërve të mi, gjenealogjia jonë femërore fillon me stërgjyshen time. Do të zgjasë deri në vitin 2011, kur linda djalin tim.

Jeta e Dushankës u shënua nga disa tragjedi. Pas vdekjes së babait të saj, të cilin nuk e takoi kurrë, ajo u rritë nga gjyshja dhe gjyshi i saj. Ajo ishte një vajzë e gëzuar, më vonë një grua e re e cila ka pranuar shumë dashuri nga gjyshërit e saj. Ajo përfundoi një “shkolle për punëtore”, siç e kuptoj unë, ishte një shkollë që edukonte gratë, por fokusi kryesor ishte pajisja e tyre me aftësi për jetën e një amvise. Ajo ishte e fejuar, por i fejuari i saj, një student mjekësie, vdiq nga tuberkulozi. Pas vdekjes së tij, ajo nuk ishte e interesuar për martesë. Ajo u martua pastaj si “një vajzë më në moshë”, në moshën 23 vjeçe, me stërgjyshin tim i cili ishte pylltar, me origjinë nga Prokuplja, shumë më i madh në moshë se ajo. Ai tashmë kishte një martesë pas tij dhe fëmijë.

Gjyshja ime lindi në vitin 1938. Vajzën e saj të dytë e lindi në vitin 1945. Tragjedia që shënoi jetën e saj ndodhi në vitin 1962. Vajza e saj e dytë, Verica, doli me një grup shokësh e shoqesh një pasdite vere për të bërë një udhëtim të shkurtër me varkë në lumin Danub. Një djalë me shaka hodhi një gjarpër uji në varkë dhe pasoi paniku dhe rrëmuja. Varka u përmbys dhe goditi motrën e gjyshes time në kokë. Ajo thjesht u fundos. E gjetën tre javë më vonë në anën rumune të HEC të Djerdapit. Kjo ngjarje shënoi jo vetëm jetën e saj, por të gjithë familjes. Nëna dhe tezet e mia u rritën me frikën e Danubit. As mami nuk noton sot.

Përveç fotografisë së motrës së gjyshës Verica, e cila ishte e varur në murin e shtëpisë së stërgjyshes sime, si një grua shumë e bukur dhe e buzëqeshur, dija shumë pak për të. Kur po rritesha, më dukej sikur tragjedia kishte kaluar shumë kohë. Vetëm kur u rrita, teza ime më tregoi se si Dushanka kishte probleme me alkoolin pas vdekjes së vajzës së saj. Ishte e vështirë për mua të mendoja për stigmën që përjetoi si një grua që përpiquej t’i mbyste dhimbjet e saja në alkool.

Fëmijëria ime do të kishte qenë e varfër nëse nuk do të kishte qenë Dushanka. Kur linda, alkoolizmi ishte një e kaluar e largët. Ajo ishte gjithmonë aty për mua, më rriti me butësi, më çoi në kopësht, më tregoi histori të frikshme dhe qesharake.

Ajo ishte gazmore, ndonjëherë i pëlqente të sajonte “histori” me një gjuhë të shpejtë “fjalamane” dhe një mendje të mprehtë, kur ndërroi jetë në vitin 1995, mbaj mend që nuk ndjeva asgjë. Ishte funerali i parë që mora pjesë. Mbaj mend që pyesja veten se çfarë nuk shkonte me ndjenjat e mia. Pesë ditë pas vdekjes së saj, hapëm shtëpinë e saj. Ndjeva se si gjithçka mbante erën e saj dhe shpërtheva në lot. Nuk ndalova së qari në ditët në vijim.

AMANETI

Poetja Vitomirka Trebovac, në poezinë e saj Vajzës, përshkroi një vajzë "zemra dhe buzët e së cilës dridhen përballë padrejtësisë", në të cilën unë shoh edhe veten time të vogël, atë që do të bëhet feministe.

Rruga drejt feminizmit filloi me atë ndjenjë të thjeshtë të padrejtësisë dhe nevojës për të luftuar kundër saj, por ajo u ndërtua vërtet nga një vetëdije politike për të kaluarën, historinë e luftës së grave. Kur mendoj për atë histori, mendoj edhe pjesën më personale të saj – për gratë që qëndrojnë pas meje dhe historitë e të cilave i mbaj me vete kudo, pranë zemrës sime, për të më dhënë forcë dhe guxim kur të më mbarojnë.

Nëna ime nuk shkoi në universitet edhe pse donte, nuk kishte para, nuk kishte mundësi. Nëna e saj ishte analfabete. Ajo u nënshkruante me gishtin e madh dhe kryente punë të vështira ditore për të arritur t'i edukojë fëmijët e saj. Një nga gjyshet e nënës sime, stërgjyshja ime, ishte një grua, familja e së cilës vuajti në Luftën e Dytë Botërore, sepse ishte martuar me një partizan – ajo vetë ishte sfiduese dhe luftarake, bëri gjithçka për të mbrojtur fëmijët e saj dhe më vonë i tregoi mbesës së saj histori plot ngjyra për ikjen në pyll, për mizorinë e luftës dhe vështirësinë e mbijetesës, por gjithmonë duke theksuar rëndësinë e luftës antifashiste.

Nëse shikoj prapa – të gjitha brezat e grave para nënës sime jetuan jetë të ngjashme, bënë sakrifica për familjet e tyre dhe në atë sakrificë vlerësuan veçanërisht potencialin e arsimit dhe shkrim–leximit, edhe pse shumicës prej tyre iu është mohuar pikërisht kjo.

Sot e di që e jetoj jetën time falë tyre dhe e formësoj atë jo sipas mënyrës se si e kanë jetuar ato jetën e tyre, por sipas mënyrës se si mund ta imagjinonin ato për mua – në universitet, me miq, rebele dhe krenare, e dashur dhe vetvetja. E ndajmë luftën (bashkë), këtë ma kanë lënë amanet.

NË VEND TË NJË PËRFUNDIMI

Pas nismës së (Pa)harruarat: gjenealogjitë e grave dhe Shkollës Pranverore Feministe, mbesin kujtimet: të forta, të dobëta, të lidhura, të shkëputura - pikërisht ashtu siç korrespondojnë me rrjedhën e jetës njerëzore. Në këtë botim, do të mbeten të përvijuara fijet e tyre fillestare.

Ato do të dëshmojnë jo vetëm për historitë personale familjare, të kaluarat që i kujtojmë, por edhe për realitetet tona të tashme, që me kujtimet tona kanë diktuar formën dhe modelin. Të shkruara këtu, kujtimet mbeten po aq burim si i së tashmes ashtu edhe i së kaluarës, jehonat që i lidhin ato.

Së fundmi, ju ftojme juve, lexuesve tanë, të shqyrtoni gjenealogjitë tuaja femërore dhe të përpiqeni të kapni fijet e kujtimeve të paraardhësve tuaj.

ENGLISH

PREFACE

The Feminist Spring School is an educational program that has been organized since 2014 in cooperation between two organizations, the Alternative Centre for Girls from Kruševac and the Artpolis Centre for Art and Community from Pristina.

The school represents a crossroads, a meeting place for young activists from the territories of Kosovo* and Serbia, where they think about building and maintaining peace through feminist perspectives, exchange knowledge, break prejudices and build mutual relationships.

So far, more than 220 young activists have been included in the program, and for the needs of their networking and further organizing after the end of the program, a platform for the alumni network was opened.

When everything is collected, the memories of us participants will write numerous pages of personal and joint histories. I know for myself that they start with one important friendship and end with the simplest conclusion – when women come together, magic is created.

Part of that magic will be carried by one of our joint initiatives launched during the Feminist Spring School held in 2021, (Un) Forgotten: Women's Genealogies. We asked ourselves what the female lines of our genealogies carry, what part of history was written into the existence of our ancestors, and finally – how much of it we remember today. At the workshops, we recorded stories about individual ancestors and/or genealogies in several generations of women who preserve our memories.

In front of you are the threads of that memory, sometimes so short that we can only glimpse the memories, and sometimes so strong that they are part of our foundations, both burden and strength at the same time. Let their crossings begin the weaving of a common female history.

Branka Blizanac

GRANDMOTHER

I often asked her about her life and the stories she remembered from before she got married, and I always found it strange how few there were. But now I understand — at my age, she already had nine children. Life and opportunities were very different back then.

I remember her telling me how the local authorities changed her birth year, making her appear older just so they could force her to leave school. The way she spoke about it, with such sadness in her eyes... I once asked her if she had wanted to continue her education. She said she did, but there was no way — she had to start preparing her dowry.

They decided to marry her off when she was sixteen, and not to someone she even knew. Her marriage was an agreement between families — she married my grandfather, and her brother married my grandfather's sister. An exchange, essentially.

Now, my grandmother is in her old age, suffering from Alzheimer's disease, and all the stories she keeps repeating are from her school days and her childhood.

I believe that those stories, those small fragments of her past, are somehow living through me in my everyday life — just the way she would have wanted.

OLGA PETKOVIĆ (NÉE KRSTIĆ)

She worked in Pristina as a nurse in the Infectious Diseases department at the city hospital. When my grandfather, her husband, left Pristina in 1980 or 1981 to find a new home for his family due to the beginning of ethnic tensions in Kosovo, Olga stayed in Pristina with her three children (including my mother), all minors, for the next three years until 1983.

I don't know how she felt back then. I can't ask her now because she is no longer alive. They sold their apartment in Pristina, and she moved with her children to Obrenovac, near Belgrade, into the apartment where her children, grandchildren (including me) were raised. She worked very hard. She knew many people, and they loved her.

SLOBODANKA: THE STORY OF MY GRANDMOTHER

My mother's mother, my grandmother, was called Slobodanka. Although her name means "freedom", there was not much freedom in her life.

She completed four grades of primary school in the village where she lived, and much later she completed another four in evening school. At the age of eighteen, she had a boyfriend whom she wanted to marry, but her parents married her to my grandfather, then a guy from the richest village family. His parents begged her because they noticed that she was very hardworking, and the woman was then seen in a rural household as another worker in the house. The more workers, the better. And really, my grandmother was hardworking, and busy all her life, but it didn't seem to pay off for her. She married my grandfather under the pressure of her parents, who told her: "They are begging you from the richest house, and you want to marry that one", referring to her beloved, "they don't even have a (drawn) car", emphasizing how poor his family is.

A few days after the marriage, my grandfather went to the army, where he spent about a year and a half. During that time, my grandmother lived and worked in his parents' house.

Two years after he returned, my grandmother gave birth to her first child, a girl, my mother, and two years after that she gave birth to a second child, a boy. My grandfather got a job in a quarry and then he and my grandmother started building their house in another village which was a two-hour walk uphill, over rocky terrain, from their home village. They moved into that house when my mother was about four years old, but without her. She was left to grandparents (my grandfather's parents) to look after and they rarely visited her. They took her brother to live with them. Why - it is not known. One of the reasons is lack of time, given that my grandfather worked in a quarry, my grandmother did all the housework, and both were equally involved in agriculture. My mother moved to live with them again when she started school, at about seven years old. From my mother's perspective, her parents were very busy and didn't have much time to deal with the children. Nevertheless, my grandmother took care of my older brother in the countryside, while my mother, then single mother, worked two jobs in the city to support herself and the child.

My grandmother died at the age of 61 from an aneurysm and never saw retirement or rest.

NAXHIJE BEGA ZUKA

Naxhije Bega Zuka was my maternal grandmother.

She was a redhead, with freckles and long hair, fair-skinned, wise, and intelligent. My grandmother was a traditional healer—she treated various ailments, broken bones, sprained arms and legs, and other complicated health issues. Her family consisted of six daughters and two sons.

Although she was a healer herself, she died very young from an illness, leaving behind my mother, who was twenty-five years old at the time.

NURIJE KALLABA LIKA

My grandmother's name is Nurije. My grandmother, Nurije Kallaba Lika, was born in a poor village, facing many economic difficulties, but surrounded by very generous people who, from the beginning, were involved in tourism, construction, and trade.

I was and still am impressed by her gentle, peaceful, and stoic portrait... at the same time, the wrinkles on her face, even though she looks very young, are wrinkles that express successive suffering.

Looking at her life cycle, the suffering, the prejudices that have been made against her, the social stereotypes that she has endured and above all the raising of three girls alone, I often reflect on the oppression that is done to girls, women, me, in a patriarchal society, which condemns the figure of a woman, if she does not give birth to a son, who is still considered a great asset in the family. It becomes a means of evaluation that shows how much she is worth.

I often ask her about her childhood because I am interested in hearing and understanding the causes that led to her impassiveness, both physical and spiritual. Since childhood, she has told me that a snake bit her, and her family has not even heard of her suffering. Later, she was married off to a family whose residence her father had decided on, and she ended up being despised all her life because she had given birth to three daughters.

However, her voice has remained an unheard voice.

I think that her name, Nuriye, which I would divide into NUR = light, is her light that has passed through my mother, to reach me, so that I can change and break this cycle of silence throughout the years. The injustices, the suffering, the silent moments throughout her life will not remain a deadly silence, but will change this through awareness, awareness of the past, with courage and rebellion for the future.

Because I will not be one of them, but I am the one who has the power to transform this silence and pain into courage and rebellion ...

I am the one who will break the suffering and spiritual drag of the previous generations of my family.

Ardita Rexha

GRANDMOTHER NADA

They say hope dies last... but not my grandma Nada!

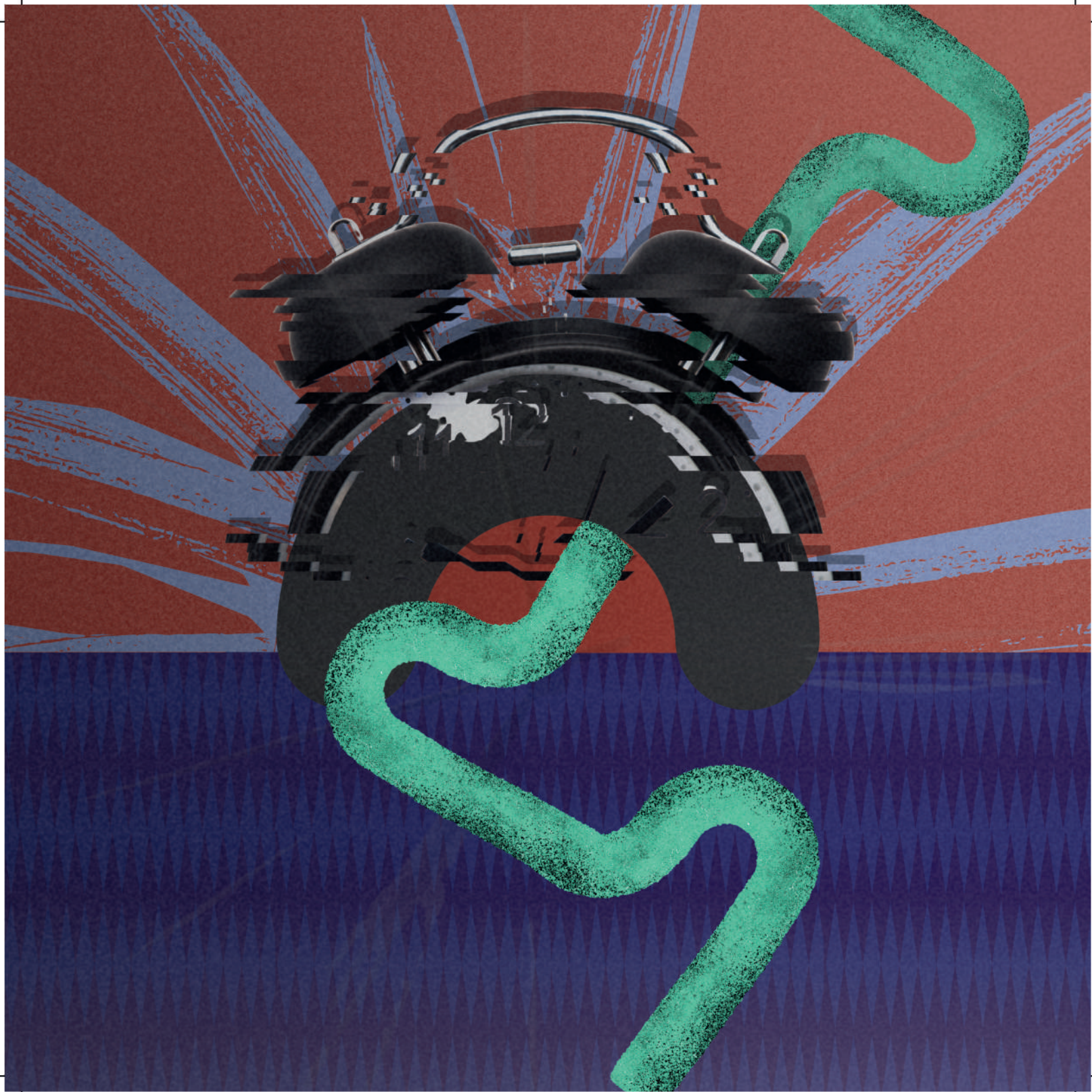
More life and strength lie in the experience and sacrifice of that woman than in my youth. I admire her, although I am aware that many of her "features" were precisely determined by her genes, her advice, and her love.

Who is Grandma Nada Marković? She got married... but she was married off at a time when parents were choosing good opportunities for their daughters. When they met and when she got married – Nada was a 16-year-old girl, while my grandfather was much older than her... but they loved and respected each other, these are her stories full of love... she turned many of them into written works, into poetry and short prose... I know she finished elementary school, but I'm not sure what grade. She gave birth to a son and a daughter and dedicated her whole life to her family – as a mother, housewife, farmer... nurturing handicrafts and traditions. After the death of her grandfather, this lady became even more alive ...

During Mr. Grandfather's lifetime, she published her book on embroidery and tradition with her poetry. She wrote that poetry from her heart, visibly and tangibly out of love for life, her children, the role of mother, wife, girlfriend, lover. She seemed to defy all those who did not believe in her art, the passion that binds ... however, she becomes famous and recognized, and rewarded for her dedicated work to preserve tradition.

Fairs, festivals, part of the tourist offer, cooperation with schools, teaming up with other women, thread exchange, sharing a stall... after the death of my grandfather, Mrs. Nada got additional wings to selflessly leave a mark, therefore a mark, thinking of the generations to come, to preserve handicraft from oblivion. It is not about school or education, but she is aware that every little bit, sweets and water, traditional medicines, words of wisdom, homemade cakes, everything she invested in her life - she invested with great love and vision...

And you should see her now... every Friday in therapy - chemotherapy ... tougher than ever ... a fighter for tradition but also for women's rights ... full of stories and life because she defies everyone who didn't believe in her and her hopes ... because Nada (nada means hope) dies last, but this NADA will outlast eternity!

TURKANE VETMI – MY GRANDMOTHER (ON MY MOTHER’S SIDE)

My first memories of my grandmother are from the time when she took care of me — when she used to embroider traditional cloths and sew my clothes, when she made birthday cakes, when we built “forts” and dolls out of fabric, and when I would go to the city library to borrow her favorite books so she could read them (in Mitrovica), because she now lives in Gjakova — she and my grandfather moved there together. She always taught me to preserve inner peace... Even today, our conversations are translated by my mother from Turkish to Albanian and vice versa (even though my grandmother understands Albanian, she is Turkish).

...But she was never just “that woman” ...

She worked at Trepca as a financial director. I know she had to change two buses every day to get to work, while also taking care of a large family. I also know that she was dismissed from her job during the Yugoslav era.

I believe she developed a kind of amnesia — forgetting things out of trauma — but I trust she is doing well now.

Whenever I go to visit her, she is always joyful and shares many stories with me.

Alsea Ymeri

DUSHANKA DIMITRIJEVIC (BORN BOGIC) 1914-1996

She was my great-grandmother. She lost her father on the Thessaloniki front. Since he was the only child of my great-grandparents, our female genealogy begins with my great-grandmother. It will last until 2011, when I had my son.

Dushanka's life was marked by several tragedies. After the death of her father, whom she never met, she was raised by her grandmother and grandfather. She was a cheerful girl, later a young woman who was loved by her grandparents. She finished some kind of "worker's school" as I understand it, it was a school that educated women, but the primary focus was to equip them with skills for the life of a housewife. She was engaged, but her fiancé, a medical student, died of tuberculosis. After his death, she was not interested in marriage. She married as an "older girl" at the age of 23, to my great-grandfather who was a forester, originally from Prokuplje, much older than her. He already had one marriage behind him and children.

My grandmother was born in 1938. She had her second daughter in 1945. The tragedy that marked her life happened in 1962. Her second daughter, Verica, went out with a group of friends one summer afternoon to take a short boat ride on the Danube River. A guy jokingly threw a water snake into the boat, and panic and commotion ensued. The boat overturned and hit my grandmother-aunt in the head. She just sank. They found her three weeks later on the Romanian side of the Djerdap. This event marked not only her life but the whole family. My mother and aunts grew up in fear of the Danube. Mom doesn't swim even today.

DUSHANKA DIMITRIJEVIC (BORN BOGIC) 1914-1996

She was my great-grandmother. She lost her father on the Thessaloniki front. Since he was the only child of my great-grandparents, our female genealogy begins with my great-grandmother. It will last until 2011, when I had my son.

Dushanka's life was marked by several tragedies. After the death of her father, whom she never met, she was raised by her grandmother and grandfather. She was a cheerful girl, later a young woman who was loved by her grandparents. She finished some kind of "worker's school" as I understand it, it was a school that educated women, but the primary focus was to equip them with skills for the life of a housewife. She was engaged, but her fiancé, a medical student, died of tuberculosis. After his death, she was not interested in marriage. She married as an "older girl" at the age of 23, to my great-grandfather who was a forester, originally from Prokuplje, much older than her. He already had one marriage behind him and children.

My grandmother was born in 1938. She had her second daughter in 1945. The tragedy that marked her life happened in 1962. Her second daughter, Verica, went out with a group of friends one summer afternoon to take a short boat ride on the Danube River. A guy jokingly threw a water snake into the boat, and panic and commotion ensued. The boat overturned and hit my grandmother-aunt in the head. She just sank. They found her three weeks later on the Romanian side of the Djerdap. This event marked not only her life but the whole family. My mother and aunts grew up in fear of the Danube. Mom doesn't swim even today.

ENTRUSTMENT

The poet Vitomirka Trebovac, in her poem *To the little girl*, described a girl "whose heart trembles and her lips quiver in the face of injustice" in which I also see my little self, the one who will later become a feminist.

The path to feminism began with that simple feeling of injustice and the need to fight against it, but it was truly built by a political awareness of the past, the women's history of struggle. When I think of that history, I also think of the most personal part of it – the women who stand behind me and whose stories I carry with me everywhere, next to my heart, to give me strength and courage when I run out of them.

My mom didn't go to university even though she wanted to, there was no money, no opportunities. Her mother was illiterate. She signed with her thumb, and she did hard day jobs to educate her children. One of my mother's grandmothers, my great-grandmother, was a woman whose family suffered in the Second World War, because she was married to a partisan – she herself was defiant and combative, she did everything to protect her children and later told her granddaughter colourful stories about running away to the woods, about the cruelty of war and the difficulty of survival, but always emphasizing the importance of the anti-fascist struggle.

If I look back – all generations of women before my mother led similar lives, made sacrifices for their families, and in that sacrifice especially valued the potential of education and literacy, even though many of them were denied exactly that.

Today I know that I live my life thanks to them, and that I shape it not according to the way they lived their lives, but the way they could imagine it for me – at university, with friends, rebellious and proud, loved and my own. We share the fight, they entrusted me with that.

INSTEAD OF A CONCLUSION

After the initiative of (Un)forgotten: women's genealogies and the Feminist Spring School, remain memories, strong, weak, connected, disconnected – exactly as they correspond to the course of human lives. In this publication, will remain outlined their initial threads.

They will bear witness not only to personal family histories, pasts that we remember, but also to our present realities, those that have dictated the shape and cut with memories. Written here, the memories remain equally a source of both the present and the past, the echoes that connect them.

Finally, our readers, we invite you, to look into your female genealogies, and try to catch the threads of the memories of your predecessors.

Ova publikacija je štampana zahvaljujući podršci švedske fondacije Kvinna till Kvinna, koja podržava realizaciju projekta Mlade žene grade mir. Ovaj materijal u potpunosti ili delimično finansiraju Švedska agencija za međunarodni razvoj i saradnju (SIDA) i Kvinna till Kvinna. SIDA i Kvinna till Kvinna se nužno ne slažu sa izraženim mišljenjima. Za sadržaj je odgovoran samo autor.

Ky publikim u botua falë mbështetjes së fondacionit Kvinna till Kvinna, i cili gjithashtu mbështet zbatimin e projektit Gratë e Reja Ndërtojnë Paqen. Ky material financohet tërësisht ose pjesërisht nga Agjencia Suedeze për Bashkëpunim Ndërkombëtar për Zhvillim (SIDA) dhe Kvinna till Kvinna. Përmbajtja e publikimit është përgjegjësi vetëm e autorëve dhe nuk pasqyron domosdoshmërisht pikëpamjet e SIDA dhe Kvinna till Kvinna.

This publication was printed thanks to the support of the Kvinna till Kvinna Foundation, which also supports the implementation of the Young Women Build Peace project. This material is completely or partly financed by the Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA) and Kvinna till Kvinna. SIDA and Kvinna till Kvinna does not necessarily agree with the opinions expressed. The author alone is responsible for the content.